

Neolithikus telep a kopáncsi Kiss-tanyában.

(Ide tartozik az I—IX. tábla.)

1931 nyarán a kopáncsi Zsoldos-tanyában dolgozván, egy este Szőlősi Imre kopáncsi lakos arra figyelmeztetett, hogy a tanyája szomszédságában lévő, Gorzsa-tanya 407. számú Kiss Pál-féle földön, felszínen fekszenek olyan edénytöredékek, amelyek nagyon hasonlítanak a Kőkénydombon kiásottakhoz.¹

Másnap reggel felkerestük a helyet, amely a Kőkénydomb mellett is elhúzódó ér partján fekszik; annak keleti részén, éppen szemben a kőkénydombi lelőhellyel. Az ér fél kilométer széles. Ma teljesen száraz. Az esősebb időszakban összegyűlő vadvizeket a benne húzódó csatorna vezeti le a Hódtavi-csatornába.

A cserepeket valóban megtaláltuk. Nem voltak ugyan éppen a felszínen, de egy ásónyomnyira azonnal nagyobb tömegekben jelentkeztek. A felvetődött darabok valóban egyeztek a kőkénydombi anyaggal. Mint-hogy azonban a második ásónyomban már összefüggő égett sártapasz darabokat találtunk, ezeket nem háborgatva, abban hagytuk a munkát. Folytatását — mivel a területet semmi veszély nem fenyegette — a következő évre halasztottuk.

1932. augusztusában kezdtünk hozzá a telep feltáráshoz. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy ha az ér partján, közvetlenül a régi vízfolyás mellett olyan bőségesen került elő a cserépanyag s a sártapaszok tanúsága szerint a lakás romjai is mutatkoznak, pár méterrel beljebb is meg fogjuk találni vagy a telep folytatását, vagy a temetőt.

Feltevésünkben azonban csalódtunk, mert két kutató árkunk teljesen üres volt s csak a harmadik hozta meg a kívánt eredményt. Itt is bebizonyosodott tehát az, amit már a Kőkénydombnál is tapasztaltunk, hogy a település csak közvetlenül az érparton történt s a távolabb fekvő szabad területeket — kisebb település esetén — nem vették igénybe. Ismerve a folyómenti települések ilyen természetét, ez nem is lep meg. Úgy látszik, hogy már az őskorban szokásban volt, hogy a vízfolyással pár-

¹ L. Dolgozatok VI. (1930.) 49—156. l. I—XL. tábla.

huzamos második sor kunyhót (utcát) csak akkor építették, ha a térszín a vízmenti közvetlen településre már nem volt alkalmas.

Ez a települések természetében rejlő, megállapítás egyúttal bizonyos időrendi egymásutánra is enged következtetni. Kétségtelen, hogy a települések első házai számára a lehető legjobb területet igyekeztek kiválasztani s a későbbi jövők távolabb kerültek. És ha áll ez egy fejlődő, egységes kulturájú telepre, annál inkább érvényes olyan kulturák időrendi megállapítására, amelyeknek emlékeit egymáshoz közel, de egymástól nem befolyásolva találjuk, ami egyidejűségüket zárja ki. Az aránylag messzebb helyre való település pedig az időrendi egymásutánat mutatja olyan területen, ahol a viszonyok a távolabbi települést még lehetővé teszik.

Egymás romjaira csak ott települtek az egymásra következő kulturák, ahol a rendelkezésre álló terület, aránylag kis, kiterjedése, ezt szűkséggé teszi. Ez magyarázza meg nálunk az Alföldön a települések túlnyomó részében a stratigrafia hiányát s archaeológiai szempontból pontosan megfigyelendővé teszi a topográfiai elhelyezkedést is. Természetesen csak kis területen belül.

Szükségesnek tartjuk ezt itt ismételtén hangsúlyozni, mert ez a gondolat volt egyik támpontunk a tiszai-kultúra III. periodusának időrendi megállapításánál és még hozzá éppen ezen a területen, ahol az — egyébként mindig a part széléhez ragaszkodó — kultúra emlékeit, éppen a tiszai kultúra I. periodusába tartozó romok miatt, 300 méter távolságban találtuk meg.²

Harmadik árkunkban, amely az érparton merőleges irányban haladt, már az első ásónyom a szokottnál kisebb volt. 25 cm mélységben ugyanis már sártapaszc töredékekben akadt meg az ásó. Addig szélesbítettük és hosszabbítottuk tehát az árkot, míg az egész égett felület ki nem bontakozott.

A szabálytalan rombusz-alakú terület (I. tábla 1.) hossz tengelye kelet-nyugati irányban helyezkedett el 8·5 m hosszúságban. Keresztirányban 6·80 m volt.

Az egész felületen egymással érintkezve feküdt a kiégett, vékony sártapaszc. Hogy nem eredeti helyén feküdt, ezt az érintkezés ellenére is megállapítható összefüggéstelenség igazolja. A sártapaszc a szokottnál vékonyabb volt s nád- vagy vesszőlenyomat csak nagyon kivételesen mutatkozott rajta. Rendeltetését megfejtetni nem tudjuk s még azt sem mondhatjuk, hogy hulladékgödör anyagához tartozhatott, mert gödör az egész felület alatt nem volt. Az eredeti felszínen feküdt itt-ott kisebb-nagyobb cseréptöredékekkel vegyesen, amelyek közt úgy a jellegzetes díszítéses, mint a karakter nélküli vastag darabok is előfordultak. Még az edénytöredékek is olyan állapotban voltak, hogy összeállításukról szó sem lehetett.

Közelében, a keleti saroktól északkeletre 2·7 m-re, 95 cm átmérőjű,

² L. Dolgozatok VIII. (1932.) 10. és 46., 47. II.

35 cm mélyen a sárgaföldbe is benyúló gödör feküdt. Teljes szélessége 117 cm volt. (I. 1:2.)

Ettől északnyugatra 3·30 m távolságra 220×235 cm átmérőjű szabálytalan gödör volt, (I. 1:1.) amely 120 cm mélyre hatolt.

A két gödörben ugyanolyan cserepeket találtunk, mint az égett területen. Sehol, a legkisebb zavaró körülmény, vagy idegen kultúra anyaga nem fordult elő.

A gödörtől északra, 5·5 m távolságra, szabálytalan, hosszúkásalakú gödörre bukkantunk. Nagyobbik átmérője 4·5, kisebbik 2 m volt. Mélysége a 2·5 m-t is elérte (I. 2:1.). Kétségtelenül agyagot termeltek ki belőle s aztán hulladék-gödörnek használták. Szén, hamu és igen változatos, de ugyanahhoz a kultúrához tartozó cserépanyag volt benne.

Tulajdonképpen ez a gödör vezetett ahhoz a nagy törmelékhalomhoz, amely a gödörrel érintkezve észak felé 16·5 m hosszan nyúlt el. (I. 2.) Szélessége 2·70—5 m közt váltakozott. Mindössze 60 cm mélységben bukkantak elő első, hatalmas méretű darabjai, tehát csak 10 cm-rel volt mélyebben, mint a kökénydombiak, ami könnyen érthető, hiszen ugyanolyan éghajlati és talajviszonyok vannak az ér mindkét partján.

A teljes körüljárás után (II. 1.) kezdtünk hozzá a kibontáshoz. A teljes letakarítás után kiderült, hogy néhány kisebb-nagyobb cseréptől eltekintve ép darabok egyáltalában nincsenek a tapaszrögök felett. (A cserepek egyébként már kezdettől fogva csak nagyon gyéren mutatkoztak s ez a jelenség mind a két ásónyomon keresztül megmaradt.)

Fontos volt ennek a jelenségnek a megállapítása, mert egyrészt arra mutatott, hogy annak a kultúrának elpusztulása után, amelyhez ezek a törmelékek is tartoztak, ezen a területen későbbi időben semmiféle település nem keletkezett; másrészt az tünt ki, hogy a törmelékhalmazt a telep elpusztulása után semmi sem háborgatta.

A törmelékréteg átlagosan 15—20 cm vastagon feküdt, de helyenkint 35—40 cm is volt. A törmelékek óvatos kiemelése után, bár az egész területen mindenütt találtunk szétört edényeket, amelyeknek töredékei egy-egy csomóban voltak (a II. 2. képen pálcákkal megjelölve), a töredékek túlnyomó része az északi részben feküdt. (III. 2., 3.)

Az a tény, hogy az edényeket oldalt, vagy szájjal lefelé fordulva találtuk, arra enged következtetni, hogy nem véletlen keletkezett tűzvész pusztította el a telepet, hanem éppen úgy, mint a kökénydombot, idegen, ellenséges népek rabolták ki és gyújtották fel. Természetesen a kirablás a házak belsejének is teljes feldúlásával járt.

Egy ilyen rablóbandának csak a hasznosítható anyag, az értéket jelentő kő és a táplálékot jelentő gabonaféle kellett s azt el is vitte. A felforgatott nagy edényekben sehol egyetlen megüszkösödött gabonaszemet nem találtunk. Szinte csodálatos, hogy az a két kőbalta, amelyeket a teljes kibontás után a kunyhó padozatán találtunk, megmaradt (IX. 25., 27.).

Nyílt kérdés marad, hogy került az az emberi combcsont a kunyhó

egyik zugába, amely az égésnek legkisebb nyomait se mutatta és semmi-féle más csonttal nem volt összefüggésben?

Hogy a telep elpusztításában van-e része annak a pásztorkodó népnek, amelyik 300 méterrel távolabb telepedett meg s amelyik a tiszai III. kultúra hordozója volt, mai ismereteink mellett — ha erősen valószínűnek is látszik — el nem dönthető. Mellette szól az a körülmény, hogy ezen a vidéken a bronzkor elejéig más nép nem lakott, de ennek emlékei közelebbi és távolabbi lelőhelyeken egyaránt ránk maradtak.

A kitakarított felületen az edények gazdag változatban heverték. (III. 2., 3.). A lejjebb ismertetendő példányok kevés kivétellel innen származnak.

Az edénytöredékek eltávolítása után, a hosszú felület, hármasságot mutatott. Közepén egy 2·70 m hosszú 80 cm széles szabálytalan alakú hamusgödör (I. 2:3.) feküdt, amelyből néhány edény összeállítható töredéke került ki. A gödör 50 cm mély volt.

Ez a gödör osztotta kétfelé a hosszú felületet. A déli felén semmit se lehetett megfigyelni. Az északin azonban 5·60 m hosszú és 4 m széles, többé kevésbé szabályos négyszög formája bontakozott ki (I. 2:2.), amelynek felülete, ha itt-ott voltak is benne gödrök, aránylag síma volt. Letakarítás és felcsolás után körvonalai élesen elváltak a szomszédos természetes földtől.

Bár cölöplyukat a leg gondosabb vizsgálat mellett sem találtunk, kétségtelen, hogy ez volt a kunyhó ledöngölt padozata.

Mint hogy sem üszkösödött gerendák, sem semminemű faszerkezetnek — a lenyomatokon kívül — még csak nyomát sem találtuk, a kunyhó formáját olyannak kell tartanunk, mint amilyeneket a Kőkenydombon tártunk fel.³

A kunyhó nyugati sarkától nyugatra 15·30 m-re, 2·35 m hosszú és közepén 1·30 m széles ovális gyűjtőhelyet találtunk, (I. 3.) ahol 50 cm mélységben kezdődően némely helyen felszínesen, de másutt 30—50 cm vastagságban, edénycserepeket tártunk fel, amelyekből két tálat és néhány nagobbmértű edényt sikerült összeállítani. A teljes kibontás után egy szabálytalan alakú, apróbb bemélyedésekkel egyenlőtlené tett, gödör képe bontakozott ki.

Az ebből a gödörből húzott kutatóárok szórványos leletei közül egy réz késpengét kell megemlíteni, amelynek hossza 8, szélessége 1 cm. Ez volt az egyetlen réztárgy, amely erről a telepről, de az egész környékről is, ezideig előkerült.

A gödörtől keletre 4·5 m távolságra tapaszrögökkel borított újabb terület következett, amelynek észak felé elnyúló alakja 15·80 m hosszú volt, szélessége 4·5—6·5 m között váltakozott. (I. 4. és III. 1.) Körülárkolása után kiderült, hogy az egész nagy kiterjedésű felületet éppenolyan vékony égett törmelék borítja, mint az első árokkal megtalált részt. (I. 1.)

³ Dolgozatok V. (1929.) 115—131. II. Ujabb leírás helyett utalunk a cikkekre.

Felszínén éppenúgy feküdtek a töredékek, mint amoda, de a réteg alatt semmi olyan jelenséget nem lehetett tapasztalni, amiből kunyhóra lehetett volna következtetni.

A kettő közt csak a kiterjedésben volt különbség és abban, hogy ez alatt öt kisebb-nagyobb gödröt találtunk.

Az első (I. 4:1.) a feltárt terület északi falánál feküdt. 1·50 m hosszú, 80 cm széles. Mélysége 70 cm. A második (I. 4:2.) az északkeleti sarokban. 230—246 cm átmérőjű 170 cm mélységű. A harmadik (I. 4:3.), az elsőtől alig egy méter távolságra. 2 m-es átmérőjű, 90 cm mély. A negyedik (I. 4:4.), az előbbtől 5·80 m-re. 190 cm hosszú 160 cm széles, mélysége 90 cm. Az ötödik (I. 4:5.) közvetlenül az előbbi mellett. Hossza 310, szélessége 200 és 160 cm közt váltakozik. Mélysége 170 cm.

A gödrök alakja eredeti rendeltetésükből semmit sem árul el. Valamennyiben, de különösen a 2. és 5.-ben bőséges kerámiai- és csontanyag volt. Ez utóbbiból egy agancsból készült szigony (IX. 2.) és egy idol (IX. 4.) is előkerült.

Kísérletet tettünk még az itt felsorolt részeken kívülfekvő területeken is, de az első ásónyomban talált cserepeken kívül semmiféle nyomát nem találtuk sem a településnek, sem a síroknak.

Egyetlen rész maradt csak el, ahol a kilencvenes években még tanyaépület állott, de ezt az építkezés még annak idején teljesen feltúrta s így lakás kutatásunk itt eredményre nem vezetett volna.

*

Ismerkedjünk meg a rendkívül változatos kerámiai anyaggal, amelyek közt nem egy olyan darab van, amelyik a Tompa-féle formátáblát kiegészítheti.⁴

1. Csésze (IV. 1.). Fordított csonkakúpalakú. Kiegészített peremén egy függőleges irányban átfúrt fül foglal helyet. Valószínűleg két ilyen fül volt rajta. Jól iszapolt; barna színű. Szája 9·4, magassága 5·8, feneke 4·5 cm.

2. Csésze (IV. 2.). Ugyancsak csonkakúpos forma, de függőlegesebb oldalakkal. A megtalált, kiegészíthető töredéken fül nem volt. A formából következtetve valószínűnek látszik, hogy eredetileg is fületlen volt. Közepes iszapolású. Szürke színű. Szája 11·4, magassága 5·2, feneke 8·0 cm.

3. Tálacska (IV. 3.). A megmaradt töredéken lapos bütyökfül van, amely kevéssel a perem alatt helyezkedik el. Oldala kissé ívelt. Közepes iszapolású. Színe erősen tarka; a vörös és szürke színek váltakoznak rajta. Szája 1·5, magassága 7·5, feneke 5·8 cm.

4. Csésze (IV. 4.). Oldala annyira erősen ívelt, hogy a formát a gömbösfenekű edények továbbfejlődésének kell tekinteni. Feneke is csak gyengén profilált. Fül nem volt a töredéken. Iszapolása közepes. Színe szürke. Magassága 7·5, szája 11·5, feneke 7·0 cm.

⁴ A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. Arch. Hung. V—VI. 65. 1.

5. Csésze (IV. 5.). Csonkakúpos forma. Fületlen. Felépítése nem szimmetrikus. Jól iszapolt. Vörös színű. Szája 9·8, magassága 5·0, feneke 4·5 cm.

6. Csésze (IV. 6.). Profilált fenekétől kezdődő, enyhén ívelt alsórészéhez, majdnem hengeres felsőrész csatlakozik. Ez a rész díszített. Szabálytalan vonal mellett haladó bütykök vannak rajta, amelyek hol a szájhoz, hol az érintkező alsórészhez vannak közelebb. A bütykök többé-kevésbé szabályosak. Iszapolása finom. Színe élénk vörös, de egyes helyeken szürke foltok vannak rajta. Szája 9·7, magassága 8·0, feneke 3·5 cm.

7. Mély tál (IV. 7.). Peremén négy bütyökfül van. Közepes iszapolású. Kormosszürke színű. Szája 15·5, magassága 10·2, feneke 9·8 cm.

8. Mély tál (IV. 8.). Az előbbihez hasonló, de keskenyebb forma. Fületlen. Jól iszapolt. Kormosszürke színű. Szája 16·6, magassága 11·2, feneke 7·0 cm.

9. Csésze (IV. 9.). A 6. sz. alatt leírt példányhoz hasonló, de valamivel nagyobb és durvább kivitelű. Szája is inkább kifelé indul. Díszítése sokkal szabálytalanabb bütykökből áll. A bütyöksor egész a fenéig lehúzódik. Durva iszapolású. Színe szürke. Szája 13·0, magassága 10·0, feneke 4·5 cm.

10. Díszített edény (IV. 10. és 12.). Alakja és díszítésmódja teljesen elüt a kultúra megszokott darabjaitól. Az alak — eltekintve a profilált fenéktől — a gömbös formákra emlékeztet. Csak a szájperem egyenességé különbözteti meg amazoktól. Az edény két ellentett oldalán egy-egy függőlegesen elhelyezett bütyök van ami tökéletesen belesimul a díszítésbe, sőt azt a látszatot kelti, mintha a díszítő-motivum kiindulási pontja volna. A bütyökből és annak meghosszabbított irányából indulnak ki a körívesen haladó vonalak s a másik bütyökig, illetőleg annak meghosszabbított irányáig mennek. A legfelső íves-vonal felett üresenmaradó rész virágkehely módjára széthajló, sugaras díszítéseket mutat. Ez a vonalvezetés nagyon emlékeztet a bükki-kultúra vonalaira. Iszapolása jó; színe vörös, helyenként szürke. Szája 17·5, magassága 17·0, legnagyobb öblösödése 21·5, feneke 7 cm. Képiünk két nézetben mutatja be. Vele együtt néhány hasonló díszítésű töredék is előkerült. (IX. 22.).

11. Tál (IV. 11.). Lapos feneke és hengeres formájú felsőrésze van. Csak a négy, háromosztású bütyökfül díszíti, de ez is harmonikusan olvad bele a felületbe. Rendkívül finom iszapolású. Jól égett. Vörös színű, de egyik oldalán kormosszürke. Szája 17·0, magassága 9·2, feneke 6·0 cm.

12. Csésze (IV. 13.). A 6. sz. alattihoz hasonló forma, de semmi díszítés nincs rajta. Igenfinom iszapolású, vékony vörösszürke anyagból készült. Szája 12·5, magassága 10·02, feneke 4·5 cm.

13. Talpas edényke (IV. 14.). Alsórésze tökéletes hengerforma, amely széles, tölcséresedő középrésszel csatlakozik a csonkakúpos felsőrészhez. A középső- és felsőrész érintkezési pontján, négy helyen, ellentett elhelyezkedésben, két-két egymás mellett lévő kiemelkedés foglal he-

lyet. Jól iszapolt. Kormosszürke színű. Szája 8·8, magassága 8·8, feneke 5·5, talpa 2·1 cm.

14. Szűrő (IV. 15.). Csonkakúpos forma, átlukasztott fenékkal. A lyukasztatás az oldalra nem terjed. Eredetileg négy bütyök füle lehetett, amelyek közvetlenül a peremen helyezkedtek el. Közepes iszapolású. Kormosszürke színű. Szája 19·0, magassága 7·7, feneke 15·2 cm.

15. Csésze (IV. 16.). A 9. sz. alatt bemutatott példányhoz hasonló, de díszítetlen és finomabb kivitelű forma. Igenfinoman iszapolt. Szürke-színű. Szája 10·8, magassága 7·7, feneke 3·0 cm.

16. Csésze (IV. 17.). Az előbbihez mindenben hasonló példány. Szája 8·5, magassága 6·0, feneke 3·0 cm.

17. Magas csésze (IV. 18.). Az előbbihez hasonló. Pereme alatt eredetileg négy bütyök lehetett, szimmetrikus elhelyezésben. Nagyon rossz iszapolású. Téglaveres színű. Szája 14·3, magassága 12·4, feneke 6·7 cm.

18. Fedő (IV. 19.). Nagyon-kis részből van kiegészítve. A szélén kiemelkedő perem benyomásokkal csipkézett. A peremen belől egy nagyobb bütyök foglal helyet, amelynek teteje benyomással van díszítve. Jól iszapolt. Színe sárga. Átmérője 13·3 cm.

19. Fedő (IV. 20.). Ugyancsak kis darabból van kiegészítve. Pereme egészen sima, de felszíne bemélyedő vonalakkal a tiszai I. mintáinak megfelelően díszített. Fogantyújának egyik szárából, egy kis töredék megmaradt. Iszapolása közepes. Színe sárgás. Átmérője 15·0 cm.

E két darabon kívül még két kiegészíthető fedőt találtunk. Az egyik a 18. sz. alatt leírthoz hasonlít, de annál jóval nagyobb. 22·2 cm az átmérője. A másiknak madárlábat utánzó fogantyútöve megmaradt. Elhelyezkedéséből meglehetősen öblös földre lehet következtetni. Átmérője 19·0 cm.

20. Csésze (IV. 21.). A 13. sz. alatt leírthoz hasonló, de nagyobb-méretű és sokkal durvább kivitelű példány. Szürke színű. Szája 12·5, öblösödése 14·2, magassága 11·5, feneke 6·0 cm.

21. Lángborító (IV. 23.). Alakja az 5. sz. alatt leírt csészéhez hasonlít. Egész oldala át van lyukasztva. A fenékén, pontosan középen, 2·5 cm átmérőjű lyuk van. Jól iszapolt. Sárgászörös színű, egyik részén szürke. Szája 13·0, magassága 7·5, feneke 7·7 cm.

22. Lángborító (IV. 24.). Az előbbihez hasonló, de a nagy tűzvészben erősen szétégett példány. Méretei is egyeznek az előbbivel.

23. Köcsög (IV. 22.). Profilált feneke, erősen öblösödő alsórésze s egyenesen felfeléálló szája van. Füle is volt, amely a legnagyobb öblösödéstől indult és a nyakon illeszkedett az edény oldalához. Díszítés nincs rajta. Szemcsés anyagból készült. Élénk vörösszíne van. Szája 10·5, öblösödése 16·2, magassága 20·2, feneke 5·5 cm.

24. Kétfülű edény (IV. 25.). Teljesen asszimmetrikus forma. Csonkakúpos alsórésze is szabálytalan, de a feneke profilált. A fül úgy helyezkedett el, hogy nyílása éppen a nyak vonalára esik. Pereme, az előbbi módjára felfelé áll. Nagyon durva anyagból készült. Színe sárgászörös. Szája 11·0, öblösödése 15·0, magassága 22·5, feneke 8·0 cm.

25. Háromfülű edény (V. 1.). Nyaka hiányzik. Fülei arányosan elosztva illeszkednek az oldalakhoz, de a magasságuk különböző. Iszapolása közepes. Színe agyagsárga. A töredék magassága 28·8, feneke 13·0 cm.

26. Magas fazék (V. 3.). Profilált feneke s enyhén ívelt oldalai vannak. Négy, négyosztású, bütyökfüle a legnagyobb öblődésen van elhelyezve. A perem alatt szintén négy bütyök van, de ezek mindig a két-két bütyökfül közti helyre esnek. Iszapolása rossz. Barna színű. Szája 20·4, öblösödése 21·8, magassága 27·8, feneke 9·0 cm.

27. Nyakas edény, négy füllel (V. 2.). Erősen asszimmetrikus forma. Magasan felfelé nyúló hengeres nyaka, enyhe hajlattal illeszkedik az erősen kiöblösödő alsórészhez. Az öblösödésen helyezkedik el a négy fül, amelyek szeglettel illeszkednek az oldalakhoz. Feneke gyengén profilált. Iszapolása finom. Színe vörössesszürke. Magassága 32·5, szája 8·5, öblösödése 25·5, feneke 10·0 cm.

28. Nyakas edény, négy füllel (V. 4.). Egész felépítése az előbbihez hasonlít, de sokkal szimmetrikusabb. Nyaka sokkal rövidebb. Iszapolása durva. Sárgászöld színű. Szája 15·0, öblösödése 28·2, magassága 31·0, feneke 12·8 cm.

29. Nyakas edény, négy füllel (V. 6.). Alsórészében az előbbihez hasonló, de nyaka csonkakúpos és aránytalanul hosszabb az eddigiekénél. Jó iszapolású, vörössesszürke színű. Magassága 38·0, szája 10·2, nyaka 14·0, nyakmagassága 13·5, öblösödése 32·0, feneke 9·8 cm.

30. Tűzikutya (V. 5.). Számátalan állati csuklócsont közt közepén fekve találtuk. Anyaga olyan, mint a tapasz-rögöké. Szemcsés, növényi anyaggal bőven kevert. Színe téglavörös. Alsórésze elliptikus s az alak ennek megfelelően lapos, szabálytalan kúpalakú. Felső harmadában át van fúrva. Magassága 15·5, fenék hossza 17·6, szélessége 5·8 cm.

31. Nagy edény (V. 7.). Szélesszájú cserépre emlékeztető forma. Oldalának közepén egy a fenékkal párhuzamosan álló fül maradt meg. Valószínűleg két ilyen fül volt rajta eredetileg. Iszapolása gyenge. Színe téglavörös. Szája 43·0, magassága 26·8, feneke 15·0 cm.

32. Nagy edény (V. 8.). A 20. sz. alatt leírthoz hasonló példány, de sokkal nagyobb méretű. Felső harmadában lapos bütyökfül van. Ezen is valószínűleg négy volt eredetileg. Iszapolása rossz. Szürke színű. Magassága 22·0, szája 30·0, feneke 13·5 cm.

33. Nagyméretű eleségtartó edény (VI. 1.). Töredékesen megmaradt részén, ott, ahol az alsó csonkakúpos rész a felső hengeres részbe megy át, erős bütyökfül helyezkedik el. Valószínűleg négy volt az egész edényen. Két fülköznék megfelelően, az edény pereme alatt egy-egy kisebb bütyök van. Anyaga rendkívül durva. Színe barna. Magassága 43·0, szája 48·0, feneke 19·0 cm.

34. Az előbbihez mindenben hasonló forma, (VI. 2.) de még erősebb bütyökfülei vannak. Iszapolása durva. Színe sárgászöld. Magassága 44·5, szája 49·5, feneke 21·0 cm.

35. Az előbbihez hasonló nagy edény (VII. 2.). Anyaga durva és könnyen porló. Színe sárgás. Magassága 36·0, szája 37·0, fenéke 16·0 cm.

36. Az előbbiekhöz hasonló, de zömökebb forma (VII. 4.). Ezt a lát-szólagos eltérést az alsó- és felsőrész arányainak megváltozása okozza. Durva iszapolású, szemcsés anyag. Színe élénk vörös, ami aligha az égésnek a következménye. Magassága 42·0, szája 43·0, fenéke 18·0 cm.

37. Nagyméretű gabonás-edény (VII. 1.). Úgy ez, mint az utána-következő egymásba verve, szájával lefelé feküdt. Aránylag szabályos alakja, a felfeléálló nyakat leszámítva, hordóra emlékeztet. Legnagyobb öblösödésen négy erős szalagfűl helyezkedik el a fenékkal párhuzamos helyzetben. A nyakon, szintén négy helyen két-két fűlszerű bütyök van. Vastag fenéke jól profilált. Erős vörös színű. Igenfinoman iszapolt. Magassága 75·0, szája 30·0, nyakmagasság 10·0, öblösödés 58·0 fenék 36·0 cm.

38. Az előbbihez hasonló, de nagyméretű edény töredéke (VII. 3.). Felsőrésze hiányzik. Színe és kivitele az előbbivel egyező. A töredék magassága 78·0, öblösödése 64·0, fenéke 33·0 cm.

39. Tál (VI. 3.). Négy füllel. A kökénydombi és csókai példányokra emlékeztet. Gyenge iszapolású. Vörös színű. Szája 49·0, fenéke 43·0, pereme 9·0 cm.

40. Tál (VI. 4.). Két füllel. Az előbbivel azonos kivitelű, de szürke színű. Szája 45·0, fenéke 35·0, pereme 8·0 cm.

Az eddig ismertetett edények közt a bükki-kultúra díszítésére emlékeztető egy példányon kívül (IV. 10. és 12.), csak egy fedőt mutattunk be, amelyen díszítés volt (IV. 20.). Ezen azonban már határozottan felismerhetők a tiszai I. díszítő elemei. Nem olyan szabályos ugyan, mint a közismert minták, de nem lehet semmiféle más kultúra díszítésével összetéveszteni.

Különbön is százával kerültek felszínre az olyan edény töredékek, amelyek ugyancsak ennek a kultúrának díszítő elemeit viselték magukon. A változatosság igen nagy s itt lesz az ideje, hogy ennek, az ilyen cserepekben annyira gazdag területnek minden előfordult motivumát megismermertessük. Addig is, míg ezt a nagy költséget jelentő munkát elvégezzük, legalább ennek a telepnek emlékein tartsunk egy kis seregszemlét. A töredékekből csak néhányat mutatunk be.

A legjellegzetesebb darabokon ugyanaz a vonalvezetés látható, mint a kökénydombiakon. Megvan a két vonal közt elhelyezett párhuzamos szaggatott vonal, hol két, hol négy, hol hét vonallal (IX. 14., 17.); a pontból induló, vagy pontban végződő egyenes vonal (IX. 14.); a ferdén haladó egyenes vonalak között elhelyezett ugyanilyen iránybahaladó, bemélyedő pontsor (IX. 19.); a négyszögek közepére helyezett ugyanilyen pont (IX. 15.); függőleges és vízszintes vonalakból alkotott, egymással váltakozó négyszögek (IX. 17.); két vonal közt elhelyezett szabálytalan négyszögek, amelyek a két vonal közt lévő vonalkázás közepén fekszenek (IX. 17.); két vonal közé helyezett egymást metsző egyenes vonalak (IX. 11.); szegletes vonalakból formált meanderek (IX. 11., 12., 15., 16., 18.). Ezekon

kívül egy szabálytalan vonalakból alkotott négyszöges díszítés (IX. 20.) és egy párhuzamos zezzug-vonal alkotta, sűrű pontozással teleszórt, háromszögekkel díszített darab (IX. 21.) érdemelnek említést.

A díszített edények közt, a töredékekből is megállapíthatóan a serleg- és poháralakúak vezetnek, bár a talpcsöves példányok is erősen képviselve vannak. Az előbbieket közt csak egy van, amely alacsony oldalaival és széles zömök formájával (VIII. 5.) elüt a megszokott alakoktól. Új típusok itt a szegletes forma (VIII. 6.) és az a valósággal talpcsöves, erősfalu edény, amelynek alighanem valami rituális rendeltetése lehetett. (VIII. 7.).

41. Serleg formájú edény (VIII. 1.). A díszítés mezőkre osztja. Egy zezzugos vonalakkal díszített mező után egy vízszintes vonalakkal tagolt s helyenként zezzug-vonalak közé helyezett pontokkal tarkított mező következik. Közepes iszapolású, enyhe vörös színű. Szája 12·5, magassága 12·9, feneke 9·4 cm.

42. Poháralakú edény (VIII. 2.). Az átfúrt bütyökfül alatti s az ezek közé eső keskeny részek, egymást metsző vonalakkal, az ezek közé eső négy szélesebb mező, három-három párhuzamos vonal közt helyetfoglaló aránytalanul nagy bemélyedő pontokkal vannak díszítve. Jó iszapolású; sárgászvörös színű. Szája 8·5, magassága 7·8, feneke 5·5 cm.

43. Talpas edényke (VIII. 3.). Tömör talpára félgömbös felsőrész illeszkedik, amely szabálytalanul haladó bemélyedő vonalakkal van díszítve. Jól iszapolt, sárgás színű. Szája 5·4, magassága 3·8, feneke 2·5, talpa 1·0 cm.

44. Poháralakú edény (VIII. 4.). A 42. sz. alatt leírtnál alacsonyabb és szélesebb szájú. Meander díszítés fut a meglévő, kiegészített darabon. Jól iszapolt, szürkéssárga színű. Szája 8·5, magassága 5·5, feneke 4·2 cm.

45. Serlegalakú edény (VIII. 5.). Méretei folytán az eddigiektől nagyon eltérő formát mutat. Ez is mezőkre van osztva. Egyik mezőt zezzug-vonalak, a másikat egy vízszintes pontsorhoz csatlakozó, vízszintesekkel határolt rész díszíti, amelyben ferdén haladó egyenesek közé zárt, ugyanilyen irányú pontsor foglal helyet. Ez az egyetlen edényünk, amely festve van. Húsvörös festék borítja az egész edényt, tekintet nélkül a bemélyedő mintákra. Szája 17·4, magassága 12·4, feneke 13·5 cm.

46. Szegletes edény (VIII. 6.). Csak a képen látható sarokrész maradt meg belőle, a többi kiegészítés. Élét bemélyedő pontsor, egyik oldalát ferdén haladó zezzug-vonal, a másikat meándervonalak díszítik. A sarkon bütyök foglal helyet. Sárgászvörös színű, helyenként szürke. Valószínű kiegészítésén a száj és fenék 11·2, a magasság 18·2 cm.

47. Serlegalakú edény (VIII. 8.). Mezőkre tagolt díszítése a 45. sz. alatt leírt példányéhoz hasonló. Jó iszapolású. Sárgászvörös színű. Szája 13·5, magassága 14·7, feneke 8·8 cm.

48. Oltárka (VIII. 7.). Alsó része — talpa — ellipszisalakú, felső része szegletes, de sarkai le vannak tompítva. Az alsó- és felsőrész érintkezésénél erős pereme van, amely bemélyedő, kerek

lyukakkal van tagolva. Az alsórészen nincs díszítés, a felsőn ferde-irányba haladó zezzug-vonalak vannak. Ez a díszítés az egész felületre kiterjedt. Egyik oldala maradt csak épen, a másik a rossz kiégés miatt elpusztult s azon a díszítés ki nem vehető. A felső rész keskenyebbik két oldalán, egész a fenékigható bevágás osztja kétfelé az edényt. Anyaga nagyon rossz: feketére égett föld. A megmaradt rész vöröses színű. Eredeti helyzetét a III. 3. kép mutatja. Magassága 21·0, hossza 21·0, szélessége 17·0, az alsó rész átmérője 15×23 , alsórésze 5, felső 16·0, a nyílás 2·5—4·00, a falvastagság 3·5 cm.

Az agyagból készült tárgyak közül egy nehezéket és egy idolt kell még bemutatni.

49. A nehezék lapított tojásdadalakú (IX. 13.). Mindkét oldala többékevésbé párhuzamosan haladó vonalakkal van díszítve. Jól iszapolt. Téglavörös színű. Hossza 8·5, legnagyobb szélessége 5·5 cm.

50. Az idol (IX. 4.) csak nagyon felületesen van kidolgozva. Arcán az egyes részek nincsenek ábrázolva; a kar helyén csak kúposan végződő csontkók vannak; még aránylag a szétvetett láb van legjobban kidolgozva, de lábfejek ezen sincsenek. Az idol teljesen ép. Magassága 8·5 cm.

Örlőkö töredékeken kívül néhány baltatöredék is előkerült, amelyek a kökénydombi anyaggal egyezőek (IX. 23., 24., 26., 28., 29.). De van kettő, amelyek előhaladott nyéllyukas formájának előfordulása (IX. 25., 27.), ezzel az anyaggal feltűnő. Mindkettő a kunyhó romjai közül, a padozatról került elő. Idetartozásuk tehát kétségtelen.

A csontanyagban — amely egyébként feltűnően gyéren jelentkezett — néhány csontár (IX. 1., 5., 6., 7., 8., 9., 10.) és az ismeretlen rendeltetésű csonteszközön kívül (IX. 3.), egy agancsból készült szigonytöredék (IX. 2.) érdemel említést, amely a csókai és kökénydombi anyagban olyan nagy számmal volt képviselve.

*

Az anyag ismeretében megállapítható, hogy a Kiss-tanyai telep ugyanabban az időben virágzott, mint az ér másik partján lévő kökénydombi, de annál jóval kisebb volt. Látszik tehát, hogy az aránylag széles ér már a tiszai I. kultúra idején sem volt olyan tényező, amely a kultúra terjedését akadályozhatta volna. Fel kell tehát tételeznünk, hogy az éren, már ebben az időben — ha kezdetleges eszközökkel is — rendszeres forgalom volt.

Dr. Banner János.